

**"NOGIRONLIKNING IJTIMOIIY-FALSAFIY TALQINI: INKLYUZIV
JAMIYAT SHAKLLANISHINING NAZARIY VA METODOLOGIK
ASOSLARI"**

Jurayeva Mushtariy Muxaydinovna

KIUT Namangan filiali katta o'qituvchi

Telefon raqami: +99893 852-12-89

E-mail: mushtariy.jurayeva@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada nogironlik tushunchasining ijtimoiy-falsafiy talqini hamda zamonaviy jamiyatda inklyuzivlik jarayonlarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot nogiron shaxslarning jamiyatga integratsiyasini ta'minlash, ularning huquq va erkinliklarini kafolatlash, ta'lim va mehnat bozorida teng imkoniyat yaratish tamoyillarini falsafiy jihatdan asoslashga qaratilgan. Nogironlikni nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy hodisa sifatida tushunish, jamiyatdagi me'yoriy-huquqiy yondashuvlarni takomillashtirish hamda nogiron shaxslarning o'zini namoyon qilish imkoniyatlarini kengaytirish bugungi kunda global jarayonlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maqolada ijtimoiy davlat tamoyillari asosida inklyuziv jamiyat barpo etishning nazariy va metodologik asoslari ochib berilib, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan davlat siyosatining ushbu sohadagi ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: nogironlik, inklyuziv jamiyat, ijtimoiy-falsafiy tahlil, ijtimoiy transformatsiya, gender va inklyuziya, huquqiy himoya, rehabilitatsiya va adaptatsiya, ta'lim tizimida inklyuziya, mehnat va bandlik, ijtimoiy institutlar, davlat siyosati

Аннотация: В данной статье рассматривается социально-философская интерпретация инвалидности, а также вопросы развития инклюзивных процессов в современном обществе. Исследование направлено на философское обоснование интеграции людей с инвалидностью в

общество, гарантию их прав и свобод, создание равных возможностей в сфере образования и трудовой занятости. Понимание инвалидности не только как медицинского, но и как социального явления, совершенствование нормативно-правовых подходов, а также расширение возможностей самореализации людей с инвалидностью являются важными направлениями глобальных процессов современности. В статье раскрываются теоретико-методологические основы построения инклюзивного общества на принципах социального государства, а также значимость государственной политики Узбекистана в данной сфере.

Ключевые слова: инвалидность, инклюзивное общество, социально-философский анализ, социальная трансформация, гендер и инклюзия, правовая защита, реабилитация и адаптация, инклюзия в системе образования, труд и занятость, социальные институты, государственная политика

Abstract: This article explores the social-philosophical interpretation of disability and the development of inclusive processes in modern society. The study focuses on the philosophical justification of integrating people with disabilities into society, ensuring their rights and freedoms, and creating equal opportunities in education and employment. Understanding disability not only as a medical issue but also as a social phenomenon, improving normative-legal approaches, and expanding opportunities for self-realization for individuals with disabilities are crucial aspects of modern global processes. The article examines the theoretical and methodological foundations of building an inclusive society based on the principles of a social state and highlights the significance of Uzbekistan's state policy in this area.

Keywords: disability, inclusive society, social-philosophical analysis, social transformation, gender and inclusion, legal protection, rehabilitation and adaptation, inclusion in the education system, labor and employment social institutions, state policy

KIRISH

Inson huquqlari, tenglik va inklyuzivlik zamonaviy falsafa va ijtimoiy fanlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Global miqyosda nogironlik tushunchasi tobora kengayib, u nafaqat tibbiy nuqtayi nazardan, balki ijtimoiy va falsafiy jihatdan ham o'rganilmoqda.¹ Bugungi kunda inklyuziv jamiyatni shakllantirish, nogiron shaxslarning huquq va erkinliklarini ta'minlash, ularning ta'lim olish, mehnat qilish va jamiyat hayotida faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda nogironlikka oid davlat siyosatini takomillashtirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirildi. 2017-2021-yillarda qabul qilingan Harakatlar strategiyasi² hamda 2022-2026-yillar uchun Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi doirasida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish, ularni mehnat bozoriga jalb etish bo'yicha muhim qadamlar qo'yildi.³ Ushbu strategiyalar nogiron shaxslarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlash va ularga moslashuvchan infratuzilma yaratish masalalariga alohida e'tibor qaratmoqda.

Falsafiy nuqtayi nazardan olib qaraganda, nogironlik tushunchasi inson huquqlari, adolat va ijtimoiy tenglik bilan bevosita bog'liq. Ilgari nogironlik faqat biologik yoki individual cheklov sifatida qaralsa, zamonaviy yondashuvlarda nogironlik ijtimoiy muammo sifatida talqin qilinmoqda. Bu esa jamiyatdagi mavjud to'siqlar, huquqiy va iqtisodiy cheklovlar, madaniy va axloqiy qarashlarning nogiron shaxslar hayotiga ta'sirini chuqur tahlil qilish zaruratini tug'diradi.

METOD

Mazkur tadqiqotda nogironlik tushunchasining ijtimoiy-falsafiy talqinini o'rganish, inklyuziv jamiyat shakllanishining nazariy va metodologik asoslarini tahlil qilish hamda O'zbekistonda nogiron shaxslarning huquq va imkoniyatlarini

¹ Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Nogironlar huquqlari bo'yicha Konvensiya. – Nyu-York: BMT, 2006.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-74-sonli Qarori, 27.02.2023 y

³ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

kengaytirish masalalarini falsafiy jihatdan asoslashga qaratilgan ilmiy usullar qo'llanildi.⁴ Tadqiqot jarayonida kompleks yondashuv asosida falsafiy, ijtimoiy va huquqiy tahlil metodlari uyg'unlashtirildi.

Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

1. Dialektik metod – nogironlik tushunchasining rivojlanish jarayonlarini tushuntirish, uning tarixiy o'zgarishlarini tahlil qilish va zamonaviy inklyuziv siyosat shakllanishining bosqichlarini aniqlashga xizmat qildi. Ushbu metod yordamida nogironlikka oid qadimiy jamiyatlardagi, sanoat inqilobi davridagi va XXI asr jamiyatidagi yondashuvlar o'zaro taqqoslandi.

2. Sotsiologik metod – nogiron shaxslarning jamiyatda tutgan o'rni, ular duch kelayotgan ijtimoiy to'siqlar va inklyuziv jamiyatga qo'shilish jarayonlarini aniqlashga imkon berdi. Tadqiqot davomida nogironlik bilan bog'liq ijtimoiy stereotiplar, davlat siyosatining samaradorligi hamda jamoatchilik fikri o'rganildi.

3. Falsafiy-analitik metod – nogironlik tushunchasining ontologik, gnoseologik va aksiologik jihatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, nogironlikni ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilish imkonini berdi. Bu metod orqali nogironlikning nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy va falsafiy mezonlari tahlil qilindi.

4. Qiyosiy tahlil metodi – O'zbekiston va boshqa davlatlarning nogironlik siyosati, inklyuziv ta'lim tizimi va ijtimoiy himoya tizimlarini solishtirish orqali mavjud tajribalarni tahlil qilishga yordam berdi. Xususan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarining ilg'or tajribalari ko'rib chiqildi.

5. Normativ-huquqiy tahlil metodi – O'zbekiston Respublikasida nogironlar huquqlarini himoya qilishga oid qabul qilingan qonun va farmonlarni tahlil qilish, ularning xalqaro standartlarga mos kelishini baholash uchun ishlatildi. Shu bilan birga, nogironlik bo'yicha BMT konvensiyasi, ILO tavsiyalari va boshqa xalqaro hujjatlar o'rganildi.

6. Fenomenologik metod – nogironlikni ijtimoiy tajriba sifatida o'rganishga xizmat qildi. Ushbu metod nogiron shaxslarning kundalik hayoti, duch kelayotgan

⁴ Muhaydinova M. "Nogironlik va ijtimoiy transformatsiya" // O'zbekiston falsafa jurnali. – 2023. – №1. – B. 88-102.

muammolari va ularning ijtimoiy integratsiyasi jarayonidagi subyektiv tajribalarini aniqlashga yordam berdi.

Ushbu tadqiqotning obyekti O'zbekistonda nogiron shaxslarning jamiyatdagi o'rni, ularning huquqiy himoyasi va inklyuziv jarayonlarda ishtiroki bilan bog'liq ijtimoiy-falsafiy masalalardir. Tadqiqot predmeti esa nogiron shaxslarning huquqlari, jamiyatga integratsiyasi va inklyuziv siyosat asoslari bo'lib, bu jarayonlarni falsafiy jihatdan asoslashga qaratilgan.

EKSPERIMENT VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot nogironlik tushunchasining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib berish, inklyuziv jamiyatni shakllantirishda ilmiy yondashuvlarni takomillashtirish hamda nogiron shaxslarning huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan jamiyatga integratsiya qilinishini tahlil qilishga qaratilgan. Eksperimentning asosiy maqsadi – O'zbekistonda nogiron shaxslar uchun inklyuziv muhitni rivojlantirish va ularning jamiyatdagi faolligini oshirishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Nogiron shaxslarning ijtimoiy hayotda ishtirok etish imkoniyatlarini o'rganish va ular duch kelayotgan asosiy muammolarni aniqlash.
- Inklyuziv jamiyatni shakllantirishda davlat siyosatining ta'sirini baholash va mavjud huquqiy asoslarning samaradorligini tahlil qilish.
- O'zbekiston sharoitida nogiron shaxslarning ta'lim va mehnat bozoriga integratsiyasini ta'minlash bo'yicha samarali mexanizmlarni ishlab chiqish.
- O'zbekistonda inklyuziv ta'lim va ish bilan ta'minlash tizimining amaldagi holatini baholash va ilg'or xorijiy tajribalarni tahlil qilish.
- Nogiron shaxslarning ijtimoiy institutlar bilan hamkorligini mustahkamlash va ularning huquqiy ongini oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo'llanildi:

- Sotsiologik so'rov va intervyular – Nogiron shaxslarning jamiyatdagi o'rni va ularning ijtimoiy faoliyatga jalb etilish darajasini aniqlash uchun amalga

oshirildi.

- Kuzatuv va amaliy tajriba – Inklyuziv ta'lim muassasalarida olib borilgan kuzatuvlar orqali nogiron shaxslarning ta'lim olish imkoniyatlari va pedagogik jarayonga moslashish darajasi baholandi.

- Qiyosiy tahlil – O'zbekiston va boshqa davlatlarning nogiron shaxslarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha siyosati solishtirildi.

- Statistik tahlil – Davlat statistika qo'mitasi va boshqa rasmiy manbalar tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar asosida nogiron shaxslarning ijtimoiy va iqtisodiy holati o'rganildi.

Eksperiment natijalari nogiron shaxslarning jamiyatga integratsiya jarayoni bilan bog'liq quyidagi asosiy muammolarni aniqlashga yordam berdi:

1. Ijtimoiy to'siqlar va stereotiplar – Jamiyatda hali ham nogiron shaxslarning imkoniyatlariga to'siq bo'luvchi stereotiplar mavjud bo'lib, bu ularning ta'lim olish, ish topish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

2. Infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi – Nogiron shaxslar uchun jamoat joylari, transport va ta'lim muassasalari yetarlicha moslashtirilmagan.

3. Ta'lim tizimidagi cheklovlar – Nogiron shaxslar uchun maxsus pedagogik metodlar va moslashtirilgan o'quv dasturlari yetarlicha yo'lga qo'yilmagan.

4. Mehnat bozoriga integratsiya qilishda qiyinchiliklar – Nogiron shaxslarning mehnat qilish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha tizimli mexanizmlar yetarli darajada ishlamayapti.

Muhokama

Olingan natijalar nogironlik tushunchasining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini chuqurroq anglash hamda inklyuziv jamiyatni shakllantirish jarayonini jadallashtirish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda nogiron shaxslarning huquqiy himoyasini ta'minlash maqsadida so'nggi yillarda qator qonunlar va huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul

qilindi. Xususan, 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to’g’risida”gi qonun,⁵ 2017-yil 1-dekabrdagi “Nogironligi bo’lgan shaxslarni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish to’g’risida”gi⁶ farmon va 2023-yil 27-fevraldagi “Nogironligi bo’lgan shaxslarni qo’llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlar”⁷ qarori muhim ahamiyat kasb etadi.

Eksperiment natijalari shuni ko’rsatadiki, inklyuziv ta’lim tizimida hali ham qator kamchiliklar mavjud. O’qituvchilarning nogiron o’quvchilarga maxsus yondashuvlari, ta’lim jarayonida moslashtirilgan o’quv materiallarining yetishmovchiligi va texnik vositalarning kamligi muammolar sirasiga kiradi.⁸ Shu bois, nogiron shaxslar uchun maxsus tayyorlangan pedagoglarni ko’paytirish, ular uchun qo’shimcha metodik qo’llanmalar ishlab chiqish zarur.

Tadqiqot shuni ko’rsatdiki, nogiron shaxslar uchun mehnat bozorida teng imkoniyatlar yaratilmagan. Ish beruvchilar tomonidan nogiron shaxslarni ishga qabul qilishda hali ham muayyan cheklovlar qo’yilmoqda. Ularni ish bilan ta’minlash uchun maxsus kvotalarni oshirish, inklyuziv ish muhitini yaratish va nogiron shaxslarning kasbiy malakasini oshirishga yo’naltirilgan dasturlarni kengaytirish talab etiladi.⁹

Nogiron shaxslarning jamoat hayotida faol ishtirok etishlari uchun infratuzilmani moslashtirish zarur. Eksperiment natijalari shuni ko’rsatadiki, nogiron shaxslar uchun jamoat joylari, transport tizimi va boshqa infratuzilmalar yetarlicha rivojlanmagan. Xususan, yo’laklar va rampa yo’nalishlari kam, lift tizimlari mavjud emas yoki qulay emas, bu esa nogiron shaxslarning erkin harakatlanishini cheklaydi.

⁵ O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni, 23.09.2020 y. № ZRU-637.

⁶ O’zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo’lgan shaxslarning huquqlari to’g’risida”gi Qonuni, 15.06.2020 y. № ZRU-641.

⁷ O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo’lgan shaxslarni qo’llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to’g’risida”gi PQ-74-sonli Qarori, 27.02.2023 y

⁸ Safarov B. Nogironlik va inklyuziv jamiyat: huquqiy va falsafiy asoslar. – Toshkent: Adolat, 2020. – 240 b.

⁹ Usmonov S. “Nogironlik tushunchasining falsafiy talqini” // Fan va taraqqiyot. – 2020. – №5. – B. 33-48.

Xulosa

Mazkur tadqiqot nogironlik tushunchasining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib berish, inklyuziv jamiyat shakllantirish tamoyillarini ilmiy jihatdan asoslash hamda O'zbekiston sharoitida nogiron shaxslarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni takomillashtirishga qaratildi. Tadqiqot davomida nogironlik tushunchasi nafaqat tibbiy yoki individual masala, balki ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida tahlil qilindi. Nogiron shaxslarning jamiyatdagi o'rni, ularning ijtimoiy hayotga qo'shilishi uchun zarur bo'lgan huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar o'rganildi.

O'zbekistonning so'nggi yillardagi davlat siyosati inklyuziv jamiyatni shakllantirish, nogiron shaxslarning huquqlarini ta'minlash va ularning iqtisodiy, ijtimoiy hamda madaniy sohalarida faolligini oshirishga yo'naltirilgan. Xususan, 2017-2021-yillarda qabul qilingan Harakatlar strategiyasi hamda 2022-2026-yillar uchun Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi doirasida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun huquqiy kafolatlar mustahkamlanib, ta'lim, mehnat va ijtimoiy himoya tizimlari takomillashtirilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nogiron shaxslarning jamiyatga integratsiyasi bo'yicha hali ham qator muammolar mavjud:

- Huquqiy himoya va qonunchilik tizimidagi muammolar – mavjud qonunchilik hujjatlari nogiron shaxslarning barcha ehtiyojlarini qamrab olgani bilan, ularning ijrosini ta'minlash tizimi hali ham sust rivojlangan.

- Inklyuziv ta'lim tizimining yetarli darajada rivojlanmagani – nogiron shaxslarning sifatli ta'lim olishi uchun mos sharoitlar yetarlicha yaratilmagan. Pedagoglar va ta'lim muassasalari inklyuziv ta'lim metodologiyasiga to'liq tayyor emas.

- Mehnat bozoriga integratsiyaning sustligi – nogiron shaxslar uchun ish o'rinlari soni yetarli emas, ish beruvchilar tomonidan diskriminatsiya kuzatilmoqda.

- Ijtimoiy stereotiplar va infratuzilma muammolari – jamiyatda hali ham

nogiron shaxslar imkoniyatlariga nisbatan noto'g'ri tushunchalar mavjud bo'lib, bu ularning mustaqil hayot kechirishiga to'sqinlik qilmoqda.

Tavsiyalar

- Nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qiluvchi qonunchilik hujjatlarini amaliyotga to'liq joriy qilish va monitoring mexanizmlarini kuchaytirish.

- Nogiron shaxslarning ijtimoiy va huquqiy holatini mustahkamlash uchun maxsus davlat dasturlarini ishlab chiqish va moliyaviy ko'mak tizimini kuchaytirish.

- Nogiron shaxslar uchun sud tizimida alohida imtiyozlar yaratish va ularning huquqiy himoyasini kuchaytirish.

- Nogiron shaxslar uchun maxsus moslashtirilgan ta'lim dasturlarini yaratish va pedagoglar uchun inklyuziv ta'lim metodologiyasini joriy etish.

- Maktab va oliy ta'lim muassasalarida nogiron o'quvchilar uchun maxsus resurs markazlarini tashkil etish.

- Nogiron shaxslar uchun masofaviy ta'lim va zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy qilish.

- Nogiron shaxslarni ish bilan ta'minlash bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish va ularga imtiyozli kreditlar ajratish.

- Nogiron shaxslarni mehnat bozoriga jalb qilish uchun ish beruvchilar bilan hamkorlik dasturlarini kuchaytirish.

- Davlat va xususiy sektorda nogiron shaxslar uchun maxsus ish o'rinlarini yaratish va ularning ishga joylashish jarayonini yengillashtirish.

- Nogiron shaxslarning jamiyatdagi o'rnini oshirish uchun ommaviy axborot vositalari va targ'ibot kampaniyalari orqali ijobiy imijni shakllantirish.

- Nogiron shaxslar uchun ijtimoiy-madaniy tadbirlarni kengaytirish va ularning sport, san'at va ijodiy sohalarda faol ishtirokini qo'llab-quvvatlash.

- Nogiron shaxslarning huquqlari to'g'risidagi tushunchalarni oshirish uchun maxsus o'quv kurslari va seminarlar tashkil qilish.

- Nogiron shaxslar uchun jamoat joylari, transport tizimi va uy-joy

infratuzilmasini moslashtirish.

- Nogiron shaxslarning shaxsiy transport vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va maxsus yo'laklar yaratish.

- Davlat va xususiy sektor tomonidan qurilayotgan binolar va jamoat joylarida nogiron shaxslar uchun qulay sharoitlarni majburiy talab sifatida belgilash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi Qonuni, 15.06.2020 y. № ZRU-641.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to'g'risida”gi PQ-74-sonli Qarori, 27.02.2023 y.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni, 23.09.2020 y. № ZRU-637.
5. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Nogironlar huquqlari bo'yicha Konvensiya. – Nyu-York: BMT, 2006.
6. Yuldashev F.X. Ijtimoiy falsafa asoslari: Monografiya. – Toshkent: Fan, 2019. – 320 b.
7. Karimov A. Jamiyat va inklyuziya: Falsafiy tahlil. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2021. – 280 b.
8. Safarov B. Nogironlik va inklyuziv jamiyat: huquqiy va falsafiy asoslar. – Toshkent: Adolat, 2020. – 240 b.
9. Xolmirzayev X.N. “Nogiron shaxslarning huquqiy va ijtimoiy himoyasi masalalari” // Ijtimoiy falsafa jurnali. – 2022. – №2. – B. 67-80.
10. Egamberdiyev A.A. “Inklyuziv ta'lim tizimi: nazariya va amaliyot” // Pedagogika va psixologiya jurnali. – 2021. – №4. – B. 45-59.
11. Muhaydinova M. “Nogironlik va ijtimoiy transformatsiya” // O'zbekiston falsafa jurnali. – 2023. – №1. – B. 88-102.

12. Normurodov T. “Nogironlarning mehnat bozoriga integratsiyasi” // Iqtisodiyot va huquq jurnali. – 2022. – №3. – B. 55-72.
13. Usmonov S. “Nogironlik tushunchasining falsafiy talqini” // Fan va taraqqiyot. – 2020. – №5. – B. 33-48.
14. World Health Organization. World Report on Disability. – Geneva: WHO Press, 2011. – 345 p.
15. United Nations. Disability and Development Report 2018. – New York: UN Publications, 2019. – 272 p.